

5. DE VROUW IN DE ILLEGALITEIT

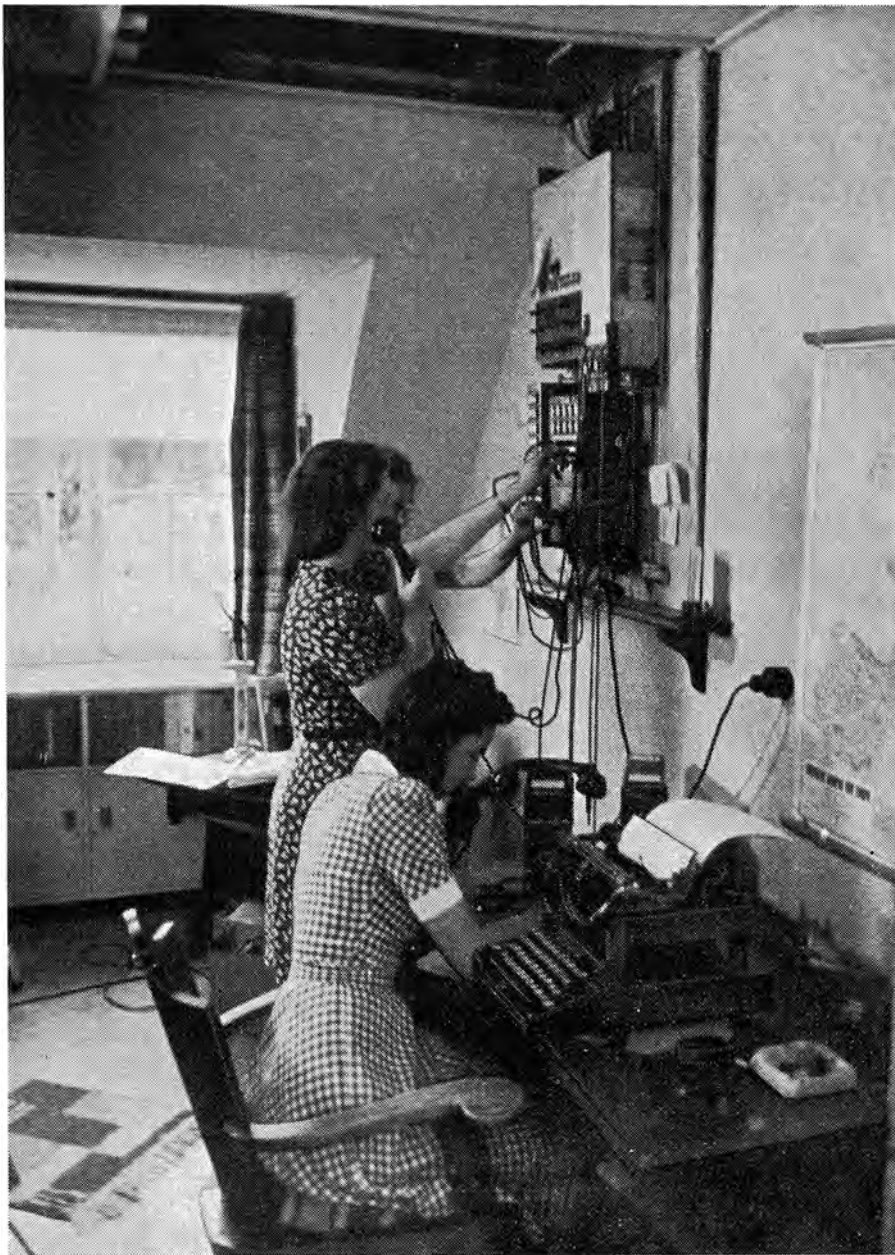
De totale oorlog heeft een totaal verzet in het leven geroepen, ook in die zin, dat daarin vrouwen zowel als mannen hun aandeel hebben gehad. De vrouw heeft de man in alle vormen van het verzet, en ook niet één uitgezonderd, niet alleen bijgestaan, maar is hem een enkele maal zelfs voorgegaan in moed, vindingrijkheid en initiatief. Zonder haar is het verzet, zoals het zich in ons land heeft geopenbaard, niet denkbaar en op sommige sectoren was het in die vorm en omvang zelfs niet mogelijk geweest. Men denke bv. aan het onderdeel vervoer, dat zonder de hulp van vrouwen zeker meermalen gestagneerd zou zijn.

De vraag is dikwijls gesteld, of de vrouw in het verzet feller geweest is dan de mannen. Over het algemeen wordt die vraag bevestigend beantwoord. Wij durven daarover, ook na bestudering van de grote hoeveelheid materiaal, die wij uit het gehele land tot onze beschikking hebben, geen oordeel te vellen. Tegenover de vrouwen, die zich tot de laatste reserves in de strijd tegen het nazi-dom gegeven hebben, staan evenveel voorbeelden van mannen, die alles op het spel gezet hebben met dezelfde hartstocht en dezelfde onvoorwaardelijke overgave.

Maar wel moeten we niet vergeten, dat ieder, die zich in het verzet begaf, de strijd, die aan geen vaste regels was onderworpen en waar geen tactische voorschriften voor bestonden, gestreden heeft op zijn eigen manier, die bij zijn aanleg en karakter paste. Zo heeft ook de vrouw getoond, heel goed de wapens te kennen, die haar vrouwelijkheid haar verschafte en daarvan op haar tijd een heel goed en dikwijls zelfs verrassend gebruik te kunnen maken.

De aard van de vrouw bracht mee, dat zij in het verzet een meer onopvallende rol heeft gespeeld. De historie heeft een Jaël, een Jeanne d'Arc en een Kenau gekend, maar zij zijn klassiek geworden, omdat zij uitzonderingen waren. De Kenau's zijn ook in het verzet in de laatste oorlog zeldzaam geweest. Ze waren er: er was een KP'ster, die met de revolver in de vuist, als man verkleed, aan een overval deelnam; er was een koerierster, die er niet tegen opzag aan een liquidatie mee te doen en het lijk te doen verdwijnen; er was een andere vrouw, die alleen in de bevrijdingsdagen een troep Duitsers gevangen nam en voor zich uit liet marcheren naar haar commandant. Er is een koerierster geweest, die in de BS-tijd meehielp om spoorlijnen op te blazen. Maar in iedere plaats zijn de vrouwen aan te wijzen, die niet minder heldhaftig, maar in alle stilte haar waardevol werk hebben gedaan. En dan valt de vrouw allereerst op als de echtgenote van de illegale werker, als zijn goede geest, zijn bezielende kracht.

Niet zo zeldzaam is het voorgekomen, dat de man niet alleen door haar in het verzet werd gestijfd, maar zelfs door haar houding tot het verzet is gebracht. Wij moeten hierbij bedenken, dat de motieven, die haar in de verzetshouding drongen, dikwijls geheel andere waren dan die bij de man. Wij herinneren aan onze beschouwing in het begin van dit hoofdstuk, waarin wij er op wezen, dat slechts enkele en vooral oudere mannen de vlam van het verzet brandende hebben gehouden in de eerste tijd van de bezetting, maar dat de massa van het volk in een zekere indolentie voortleefde, tot zij door de niets ontziende maatregelen der Duitsers voor een deel tot activiteit werd gebracht. Deze indolentie nu is o.i. minder bij vrouwen dan bij mannen voorgekomen. De vrouw leeft meer op haar gevoel, zij leeft bewogener, meer intuïtief, zij is sterker en profetischer in haar haat en in haar liefde. Zij herkent in haar spoediger oplaaierende verontwaardiging gemakkelijker de belager van de menselijke rechten. Wij kunnen moeilijk aan de indruk ontkomen, dat de vrije vrouw van onze tijd in fierheid van karakter de man iets te boven gaat. Zo lijkt het ook wel, dat eerder dan de vrouw de man kon worden geknecht. Vooral bij eenvoudige

Vrouwen hebben in de illegaliteit veel en nuttig werk verricht. Men ziet op de foto enkele dames dienst doen als telefonisten in een CID-post te Amersfoort, waar ze verzetsberichten ontvangen en doorgeven. Zoals men op de foto ziet, kon het gehele apparaat opgeklapt worden in de zoldering, zodat bij een eventuele overval, van de apparatuur niets meer te bemerken was.

Foto: Carel A. Voges.

onontwikkelde echtparen kwam het voor, dat zij zich nog onberedeneerd maar koppig bleef verweren, wanneer hij reeds in het gareel gedwongen was. Misschien speelde haar fijnere intuïtie hier een rol, wellicht ook haar meerdere soepelheid, terwijl de man, strijdbaarder van natuur, sneller tegen bepaalde machten te pletter kon lopen. Er zijn gezinnen, waar in de eerste tijd de man zich reeds ongeveer had verzoend met de toestand der bezetting en de overheersing door de vijand, terwijl de vrouw nog weigerde om zich onderdaan te voelen van de Duitse overheid. De man redeneert verstandelijk, de vrouw handelt impulsief, uit de drang van haar hart. Zij had het niet nodig urenlang te redeneren over Romeinen 13, om te weten, waar het wettig gezag berustte. Of over de vraag, of de leugen geoorloofd was in de verzetsstrijd, om met kleine listen de vijand te durven bedrie-

gen. Daar komt bij, dat de moeder in haar zich eerder beledigd en bedreigd voelde door de eerste gewelddaden der Duitsers, bv. de Joden of illegale werkers aangedaan. Na de eerste executie kon geen Duitser meer goed bij haar doen. Een man, die een Duitser te woord stond, zonder dat dit bepaald nodig was, kon nog voor een fatsoenlijk mens of een goed vaderlander doorgaan, een vrouw, die een Duitser zelfs maar groette, ging door voor een minderwaardig schepsel.

Het is de vraag of de vrouwen, als zij haar mannen door haar onverzoenlijke houding opwekten tot of stijfden in het verzet, zich geheel bewust waren van de consequenties, die dit mee kon brengen. Later wel natuurlijk. En tot haar ere moet het worden gezegd: dan

is zij over het algemeen niet teruggeschrokken. Zij heeft gewaagd, wat haar het liefst was, zij heeft het dikwijls geheel moeten afstaan en dan heeft zij de taak van haar man in het gezin bij haar eigen zware taak op de schouders genomen, zonder klagen. En voor haar werk, alleen met haar gezin, voor het verwerken van al die zorgen en al die angst, was misschien meer geestkracht nodig dan voor de taak van hem, die er op uit trok en actief was naar buiten.

Natuurlijk, er zijn uitzonderingen. Er zijn veel bange vrouwen geweest, die hun angst nooit hebben kunnen overwinnen. Er waren kortzichtige vrouwen, die niet veel verder zagen dan de kleine kring van hun eigen belangen, en op wie de strakke redenering van de man, dat de bevrijding van het vaderland ook de bevrijding van het gezin inhield, niet veel indruk maakte. En niet te vergeten, er waren vrouwen, die de zwakheden en gebreken van hun mannen te goed kenden om niet te weten, welke gevaren juist hij in het verzet zou lopen. Dergelijke vrouwen hebben zich aan hun man vastgeklampt om te verhinderen, dat hij aan de strijd voor de goede zaak zou deelnemen. En zeer dikwijls zal haar dit wel gelukt zijn. Soms niet: Er zijn mannen geweest, die ondanks de verklaarde tegenstand van hun vrouwen zich in het illegale werk hebben begeven en onder hen waren enkelen van de allergrootste werkers, die het vooral in de eerste tijd wel erg moeilijk moeten hebben gehad. En wanneer ze gesneuveld zijn, dan moet men wel zeer diep medelijden hebben met de weduwen, die hun trouw aan het vaderland hebben gevoeld en in een enkel geval nog voelen als een verraad aan haar liefde.

In deze gevallen zal de man, wanneer hij zich op het pad der illegaliteit begaf, wel veel voor zijn vrouw verzwegen hebben. En ook, wanneer ze het volkomen eens waren over de houding die aangenomen moest worden, heeft de man wel dikwijls de bijzonderheden van zijn werk niet genoemd, om zijn vrouw te sparen en ook wel uit tactische overwegingen, om haar het zwijgen gemakkelijker te maken, indien zij door de vijand mocht verhoord worden. Maar ook wel hebben zij alle lief en leed van de verzetsstrijd gedeeld. De vrouw moest ook dikwijls geheel op de hoogte zijn, omdat zij de vrienden van haar man had te ontvangen en afspraken had te maken of over te brengen.

In die gevallen stond zij schouder aan schouder naast haar man en al ging zij niet door voor illegale werkster, zij was het evengoed.

Bij de methode, die zij bij dat werk volgde, is het opvallend, dat zij zich meestal van haar vrouwelijke waardigheid zo goed bewust is geweest. Een natuurlijk gevoel van onschendbaarheid, van onaantastbaarheid, heeft haar bij persoonlijk contact met de vijand dikwijls een gevoel en een houding van meerderheid gegeven. Zelden werd zij op critieke momenten door haar angst tot wanhoop en verwarring gebracht. Integendeel, meestal gaf zij in hachelijke situaties de indruk van volkomen zelfbeheersing. Vandaar ook, dat zij dikwijls door haar tegenwoordigheid van geest op verrassende wijze de toestand heeft gered. Hoe wist zij soms door haar gespeelde argeloosheid de vijand op een dwaalspoor te leiden!

„Mijn man? . . . O, maar dat treft u slecht, mijne heren! Die is juist voor zaken op reis. Hij komt niet eerder dan morgen thuis. Die jas aan de kapstok? Dat is zijn Zondagse jas. Ik zeg altijd: man zeg ik, trek niet je goeie kleren aan in die stoffige trein, je moet toch al zo zuinig wezen met je kleren in deze tijd. Huiszoeking? Gaat uw gang, hoor; zoekt u alles maar na, maar ik begrijp niet, wat u eigenlijk zoekt . . .”

En ze liet zich neer, demonstratief, met koninklijke waardigheid, juist in de stoel, waarin onder het kussen, de geheime papieren waren verstopt. En terwijl ze de rustige, de argeloos- onschuldige speelde, hoorde zij iedere stap van de vijanden op de zolder, langs de schuilplaats, waar ze snel haar man had verborgen en bedwong het bonzen van haar hart met al haar zenuwkracht. Tot de ongewenste bezoekers eindelijk gingen, beleefd en met verontschuldiging soms, nauwelijks hun ergernis verbergend een andere keer, en zij ze

triumferend uitgeleide deed, maar met een gevoel, alsof zij elk ogenblik ineen zou kunnen zinken. En dan de spanning of ze werkelijk weg gingen, tot zij zeker wist, dat alles weer veilig was en zij naar boven kon gaan om haar man in de armen te sluiten.

En die andere vrouw, wier man reeds was ondergedoken en al zijn krachten gaf om de vijand te bestrijden en die bij de zoveelste overval van de SD als meest voor de hand liggende verklaring, waarom haar man toch nooit thuis was, ten antwoord gaf: „O, ik heb al zo'n tijd niets van hem gehoord! Hij zal mij wel ontrouw geworden zijn . . .” Met een berustend gezicht en een gebaar van: zo is nu eenmaal het leven! . . . Terwijl haar hart brandde van liefde voor hem.

En we denken aan Oma in Zeist, die zulke goede vrienden was met haar burens, vier officieren van de Duitse Kriegsmarine. Die nu en dan bij hen kwam aanbellen met vier heerlijke pannekoeken. „Ja, wij hebben een feestje, ziet u, al mijn kleinkinderen zijn over en nu wilden wij u ook in de vreugde laten delen . . .” Alsof er geen vijand voor haar bestond. „Ach, solch ein gutes Groszmütterchen . . .” En die intussen haar huis vol had met illegale werkers en wapens en bonnen bij duizenden soms. Die een andere keer, toen zij de SD voor de deur zag staan en toevallig lekker niets bijzonders in huis had, heel dom onschuldig, oudevrouw-tjesachtig bijziende, de hand uitstak en zei: „Geef maar hier de post!”

Eens had zij bezoek van een andere oude dame. Die zei: „U hebt onderduikers in huis, hè?” „Ja,” zei Oma, „dat hebben we bijna allemaal.” Mevrouw wilde er ook wel een paar hebben, als ze maar geen wapens en zo hadden, want dat vond zij zo gevaarlijk en ze mochten zich ook niet met illegaal werk bemoeien. „Nee,” zei Oma, „die voorwaarde heb ik ook gesteld, wel onderduikers, maar die mogen zich nergens mee bemoeien en vooral geen wapens in huis brengen.”

En toen het bezoek vertrokken was, haalde ze haar jongens er bij en lachte en kon niet meer ophouden. „Moet je eens kijken, waar ze op zat,” zei ze. En ze ging naar een diepe leunstoel, die van onderen dicht was, maar waarvan je de zitting op kon beuren. Daar haalde Oma de revolvers uit te voorschijn.

Als tegenhanger moeten we hierbij vermelden het grappige verhaal van die andere oude dame, die van haar dochter gehoord had, dat er twee onderduikers in huis zouden komen, maar die van het verzet niet veel snapte. De volgende dag kwam een Duits officier aan de deur voor inkwartiering. De dame zei: „Dat treft nou slecht, want we krijgen juist vanavond onderduikers en nou hebben we geen plaats meer . . .” Waarna de officier zo vriendelijk was op te merken, dat ze dat maar niet aan te veel mensen moest vertellen.

Toen Edith haar gruwelijk verraad had gepleegd ¹⁾, werd door de SD ook een inval gedaan in het hoofdkwartier van de LO-Zuid-Holland. De provinciale leider was daar niet aanwezig, en de SD bleef posten om hem in handen te krijgen. Dit zou hem waarschijnlijk ook wel gelukt zijn zonder de tegenwoordigheid van geest en het prachtige toneelspel van de dochter des huizes, die zich uitgaf voor de werkster en die zo roerend wist te klagen over „de oude vrouw”, die alleen thuis was en die zo dodelijk ongerust zou zijn over haar uitblijven, dat zij eindelijk verlof kreeg, te vertrekken. Haar eerste werk was natuurlijk om ieder te waarschuwen, die zij bereiken kon en een post voor het huis te zetten om eventuele bezoekers tegen te houden.

In Zaandam werd een muziekavondje gehouden ten huize van een LO'er ten bate van de onderduikers. Dezelfde dag kwam echter de SD en arresteerde de LO'er. Toen 's avonds een niets vermoedende bezoeker zich naar het muziekavondje wilde begeven, zag zij bij het binnenkomen alle gasten met de handen omhoog staan. Zij toonde een grote tegenwoordigheid van geest, want zij lispelde heel verlegen: „O, maar ik ben verkeerd. Er is

¹⁾ Zie I, pag. 94 e.v.

hier een gymnastiekuitvoering . . .”

Nog een sprekend bewijs van tegenwoordigheid van geest, gaf Thea, een KP-koerierster in Zuid-Holland, die met grote fietstassen vol springstoffen en ander sabotage materiaal op een fietspad langs de Gouwe van Boskoop naar Alphen aan de Rijn fietste, toen zij een Duits officier tegenkwam. Deze hield haar aan en vroeg wat er in de tassen zat. Om haar antwoord, dat zij een V 1 vervoerde, had de officier zoveel plezier, dat hij verdere

Het Oranjehotel te Scheveningen zat regelmatig vol met illegale werkers. Men ziet hier een cellengang. De tonnen staan buiten de deur.

Foto: J. van Rhijn.

navraag of contrôle achterwege liet. Een andere keer werd zij bij het vervoer van een SS-uniform in een koffer aangehouden door de landwacht. Op haar mededeling, dat zij dit uniform voor haar broer had gereinigd en versteld, mocht zij ongehinderd verder gaan.

Een LO'er in de Achterhoek moest eens ergens een onderduiker afleveren. Hij belde aan en werd opgedaan door een juffrouw, die hem onmiddellijk bits vertelde, dat hij maar direct weg moest gaan, daar ze toch geen fietspomp hadden. Tegelijkertijd zag hij in de gang een Duitse uniform en hij begreep dat het mis was en maakte rechtsomkeert. Later bleek, dat de SD juist een huiszoeking verrichtte.

Wij zouden meer voorbeelden kunnen aanhalen van vrouwelijke list en tegenwoordigheid van geest, maar ieder heeft die eigenschappen ook in eigen omgeving leren kennen. Daarnaast willen wij er echter op wijzen, hoe fier en waardig de vrouwen soms de vijand van antwoord konden dienen, wanneer hij het waagde om haar te beledigen in wat zij vereerde: haar koningin, haar vaderland of haar God. Die fierheid behield zij meestal wanneer ook voor haar de gevangenisdeuren opengingen; als zij als gijzelaarster voor haar man van haar huis en kinderen gescheiden werd. Bijna nooit heeft men haar, door haar vast te houden, een mededeling kunnen ontperen en dacht men haar door razen en tieren klein te krijgen, zij had bij voorbaat de loosheid van de dreigementen meestal wel door. Zelfs in de uitzonderingsgevallen, dat een bruto onder de SD'ers zich niet ontzag om haar te mishandelen, heeft zij getoond de man te evenaren in wilskracht. Zo werd de verloofde van een illegaal werker in Friesland door de SD gearresteerd en vijf weken gevangen gezet, gedurende welke tijd de SD de verblijfplaats van haar verloofde uit haar los trachtte te persen. Zeven maal werd zij verhoord en mishandeld. Men heeft haar in het gezicht geslagen, twee uur onder een waterstraal gehouden en tot slot nog verschillende malen het hoofd onder water gedompeld. Zij heeft echter niets losgelaten.

Als gastvrouw van onderduikers en illegale werkers heeft de vrouw in het verzet een bijzondere waarde gehad. Er zijn tal van vrouwen in Nederland, die door haar opofferende liefde,

haar altijd klaar staande gastvrijheid, de illegaliteit onschatbare diensten hebben bewezen. Bijna zonder uitzondering werden ze tante, oma, opoe of moeder genoemd en die naam was meer dan camouflage, die was tevens een eretitel, die het best de verhouding uitdrukte, waarin zij tot haar gasten stond. Het is opvallend, dat onder haar het getal alleenstaande vrouwen naar verhouding zo groot was. Oom Jan uit Ruinerwold heeft er tijdens de bezetting al op gewezen, dat weduwen altijd bereid waren om onderduikers te herbergen (ook de grote bijbelse onderduiker Elia kwam bij een weduwe terecht). Oom Jan verklaarde dat, doordat volgens hem deze alleenstaande vrouwen meer hun afhankelijkheid van God gevoelden, minder uit eigen kracht leefden en daardoor beter hun plicht verstonden. Misschien moet men daarnaast de oorzaak op natuurlijk terrein zoeken en afgezien van het feit, dat deze vrouwen meer de tijd hadden, nu zij niet meer voor een gezin behoeften te zorgen, de mogelijkheid veronderstellen, dat zij dankbaar waren voor de gelegenheid, die haar geboden werd om haar moederlijke instincten uit te leven. Want moeders zijn ze geweest voor de jongens, die bij haar een toevlucht hadden gezocht, en trouwens niet alleen deze vrouwen, maar ook al de andere, die dag en nacht voor haar gasten klaar stonden. Wij zouden bladzijden vol met namen kunnen schrijven van deze helfdhaftige en zelfopofferende vrouwen. Ze zullen het zelf wel goed vinden, dat we dat niet doen. Maar een uitzondering willen we maken voor de beschrijving, die een gast van Opoe in De Bilt geeft: „Opoe had reeds onderduikers in huis, toen ik in het najaar '43 kwam vragen of ik er slapen mocht. Maar dat was geen bezwaar. Er gingen veel makke schapen in een hok. Zo'n geweldig mak schaap heeft zij echter niet aan mij gehad. In zoverre, dat ik meestal in spertijd thuis kwam, 's morgens soms heel vroeg weg moest en meestal te laat voor het eten was. Het was echter bij Opoe altijd goed.

In het begin ging het eens bijna even verkeerd. Ik vroeg Opoe nl. wat ik moest betalen voor de onkosten, die ze van mij had. Toen werd zij kwaad. Echt kwaad.

„Als je helpt, moet je ook echt helpen”, was haar commentaar. En toen ik na verloop van een paar weken vroeg of ik niet een al te grote zorg voor haar was en of ik niet eens naar een ander adres zou verhuizen, toen wist zij alleen maar te zeggen: „Je blijft hier zo lang als 't nodig is, als je maar nooit over geld praat.”

Ik zou over haar hulp een boek kunnen schrijven, een dik boek zelfs. Ik ben er midden in de nacht thuis gekomen, ik ben 's morgens om vier uur vertrokken, ik had een radio in huis, op verschillende plaatsen lagen wapens en vele andere paperassen, ik kwam zelfs een keer met mijn hele KP (7 man) om drie uur met een distributiebuit thuis, ik had tot de laatste dag telefoon in huis, ik nam iedereen mee om te eten, terwijl we tenslotte de laatste maanden voor de bevrijding dag en nacht met zijn vieren op onze post in huis waren, terwijl het ons aan niets ontbrak.

Het was voor Opoe nooit teveel, alles mocht je aan haar vragen, het was altijd goed. Waren er razzia's of was er ander onheil, dan was zij soms flinker dan wij. Opoe verzorgde ons, alsof wij haar eigen kinderen waren. Geen moeder kon het beter doen.

Eén keer heeft Opoe verdriet van ons gehad. Toen kreeg ze tranen in haar ogen. Dat was op de dag van de bevrijding, toen wij afscheid namen.

Zou Opoe geld aangepakt hebben, dan was het nooit te betalen geweest. Wij hebben de diepste bewondering voor haar. Ze heeft een grote plaats in ons hart gekregen en zal die altijd blijven houden.”

En wij geloven, dat het andere illegale werkers niet moeilijk zou vallen om een niet minder hoog gestemd loflied aan te heffen op tientallen andere gastvrouwen.

Maar naast haar functie als gastvrouw moeten we de vrouw ook noemen als illegaal werker. Al weer: het klinkt wat wonderlijk, als wij dat zo zeggen. Wij zouden de vrouwen hierboven genoemd en beschreven zeker niet onderaan op de lijst van illegale werkers willen

plaatsen. Maar wij bedoelen hier dan als zelfstandig illegaal werkster, niet als hulp en verzorgster, maar als kameraad van de man.

En dan plaatsen wij bovenaan de naam van Tante Riek (Helena Th. Kuipers-Rietberg †) uit Winterswijk, die practisch de oprichtster van de LO genoemd kan worden. Iemand, die haar heel goed gekend heeft in die tijd en nauw met haar heeft samengewerkt, zegt van haar: „Tante Riek was een vrouw, die niet zoveel zei, maar altijd aandrong op de daad. Als de mannen bezwaren hadden, zei ze: „Wij moeten doorzetten”. Ik zie haar nog voor mij zitten, een buitengewoon sympathieke vrouw. Zij ging rustigjes haar gang, had altijd plaats, als er weer eens mensen niet geplaatst konden worden. Ze kon niet makkelijk de zaak laten zitten. Er waren er wel, die weggingen, als zij met een bepaalde trein mee moesten, maar het was bij haar altijd: Eerst het werk af!”

Juist in die afkeer van alle getheoretiseer en die voorliefde voor actief handelen lag dikwijls de kracht van de vrouw in het illegale werk. Waar mannen nog redeneerden daar pakte zij reeds aan.

Naast Tante Riek zou ook een lange rij van vrouwelijke illegale werksters genoemd kunnen worden, van alle leeftijden, van de oude barones-koerierster uit Lisse, tot het veertienjarige meisje, waarvan een KP-leider het volgende vertelt:

„Ik ging op een warme zomerdag op reis naar Den Bosch, waar ik op een contactadres enige pistolen weg kon halen voor een nieuw op te richten KP. De contrôle op koffers, tassen enz. van die dag was erg streng en ik vroeg mij op de heenreis reeds af, of het verstandig zou zijn, nog diezelfde dag, bewapend met enige pistolen, de terugreis te aanvaarden. Verschillende slachtoffers van de contrôle liepen na aankomst in Den Bosch, geboeid en wel tussen enkele moffen de stationswachtkamer in. Ik besloot, indien overnachten in Den Bosch niet mogelijk zou blijken, niet voor de avond de terugtocht te aanvaarden en zo mogelijk de hulp van iemand in te roepen om, voor ik het station op zou gaan, even poolshoogte te nemen.

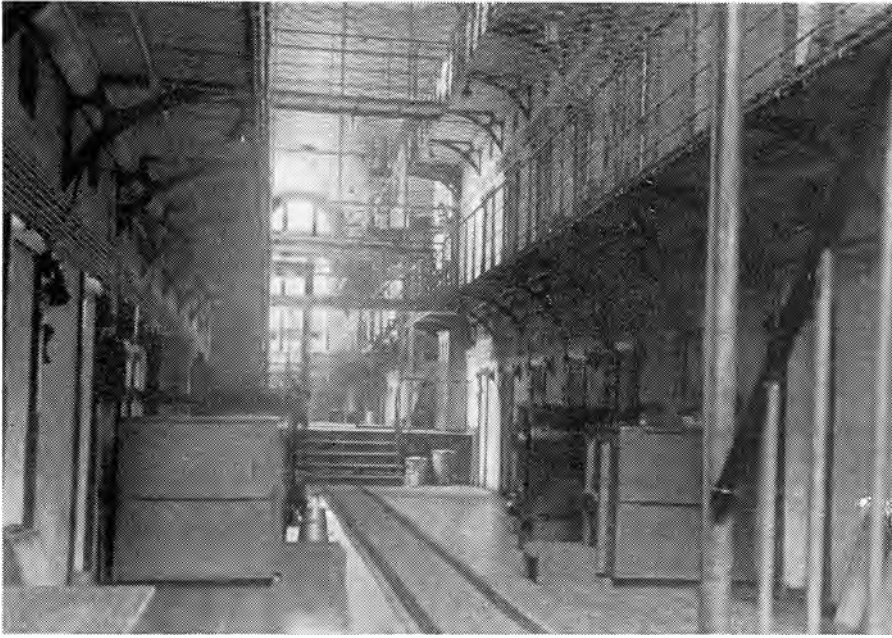
Na mijn wachtwoord: „Ik ben van de glasverzekering” gezegd te hebben, werd ik op het mij opgegeven adres onmiddellijk gastvrij binnengelaten en ontving ik van een meisje van naar schatting niet ouder dan veertien jaar de mededeling, waar de pistolen (het bleken er acht te zijn) konden worden afgehaald.

Ik kon moeilijk mijn bewondering bedwingen, maar liet daarvan niets blijken en vroeg haar alleen of ze zo goed zou willen zijn mij op de terugweg naar het station voor te gaan en uit te kijken of het terrein veilig was.

Haar antwoord verwonderde mij nog te meer, toen zij nl. opmerkte: „Ik zocht al maar naar een gelegenheid om u te vragen of ik de pistolen onder mijn kleren mocht verbergen en met u mee mocht reizen. Ik doe zo graag ook wat voor de goeie zaak, maar ze vinden me allemaal nog te jong. Nu er toch treincontrôle is en ze mij in de trein rustig laten zitten, bent u er erg mee geholpen, wanneer ik meereis.”

Ik wist niet goed te antwoorden. Min of meer voerde ik een strijd in mijn binnenste. Mocht ik deze gelegenheid aangrijpen? Als er nu eens wat met het meisje gebeurde? Anderzijds kwam dit voorstel erg van pas. Mijn vrienden rekenden op mijn terugkomst vanavond. Bovendien moesten we morgen op tijd weg om ergens te gaan kraken. Ik besloot — misschien was het onverantwoordelijk van mij — mijn goedkeuring te geven.

Wij maakten samen een afspraak voor het geval het in de trein mis zou gaan. Zij zou onmiddellijk alle schuld op mij schuiven en verklaren, dat zij onder dwang meeging, terwijl ik het eventueel zou bevestigen. En met een glunder gezicht trok zij met mij op pad naar het andere adres, waar vandaan zij bewapend met acht pistolen met mij naar het station tippelde. De reis is gelukkig rustig verlopen, en wij zijn voorspoedig overgekomen, terwijl ze 's avonds laat nog is teruggereisd.”

Een vleugel van het Huis van Bewaring aan de Weteringschans te Amsterdam. Links en rechts zijn de cellen driehoog boven elkaar gebouwd. Men ziet op de grond de mat waarop de gevangenen geen voet mochten zetten.

Foto: L. Achterberg.

Tenslotte moeten we aan de vrouw in de illegaliteit een bijzondere beschouwing wijden als het gaat over haar werk als koerierster, want in die functie is zij van bijzondere waarde geweest. Minder toch dan de man viel zij op als zij reisde, beter dan hem gelukte het haar om papieren of wapens onder haar kleren te verbergen, en veiliger was zij voor foullering bij straat- of treincontrôle, die in het overgrote deel van de gevallen door mannen werd verricht. Boven-

dien was zij, zoals wij reeds opmerkten, dikwijls zeer bedreven in het hanteren van de wapens harer sexe. Met een glimlach, een charmant verzoekje, een enkele keer zelfs met een kus, gelukte het haar dikwijls de meest gevaarlijke ladingen door de contrôle te loodsen.

Zij behoorde tot het soort vrouwen, dat het meest tot de verbeelding sprak. Zij haalde haar gevaarlijke berichten van het kleine zolderkamertje op de vierde verdieping ergens achter het paleis op de Dam, uit de rooksalon van de statige villa in de Gooise bossen, uit de woonschuit, diep weggescholen tussen de ritselende rietpluimen van de Loosdrechtse plas.

Ze bracht haar bescheiden naar de Limburgse pater, die stillekens de bloemen begoot, in de kleurige kloostertuin, naar het deftige Haagse advocatenkantoor, waar ze van de dertien typistes alleen maar die ene blonde met de zilveren leeuwenbroche mocht aanspreken; naar de Utrechtse arbeidersbuurt, waar ze bij Pieterse op nummer zoveel de groeten moest brengen van tante Jans.

De koerierster, die volgestouwd met bonkaarten haar verre reizen deed van een eivolle trein in een mudvolle tram, de trouwring van haar opdrachtgever aangeschoven, omdat haar omvang de indruk maakte van een vrouw in positie, waardoor de medereizigers beleefd een plaats afstonden aan het jonge moedertje.

De koerierster, die in die bijzondere positie ook wel eens pech kon hebben, zoals Inge, die als „jonge moeder” 1.000 inlegvellen naar Mill moest vervoeren. De spoorlijn Uden-Mill was echter gebombardeerd en zodoende moest zij met haar vrachtje 15 km lopen.

De koerierster, die op een revolver-vervoertocht een Wehrmachtsauto aanhield en mee mocht rijden, die coquet keuvelde met de SS-officieren, die zo'n aardige Holländerin wel apprecieerden. „Danke schön, Herr Leutnant. Vielleicht auf Wiedersehn!” (en dan liefst met „gebundene Hände” — dit laatste onhoorbaar). Ze deden haar taak vol laaiende liefde, in de stromende herfstregen of de milde voorjaarszon.

Soms klopte er een aan een deur, waarachter de Gestapo haar opwachtte. Soms keerde er een van een treinreis niet terug. Soms werd er een in het holst van de nacht uit een

gastvrije woning gehaald. Dat was dan voor haar het einde van haar dans om de galg . . . De koerierster, hoe werd ze gewaardeerd! Er waren er bij, die de illegaliteit tot in de Top kenden. Ze vergezelden de provinciale leiders op hun dagelijkse tochten van vergadering naar vergadering, vanaf de boerenschuur ergens bij Kortenhoef tot de luxueuze zalen van een kasteel te Vught. Ze sjouwde voor hem zijn aantekeningen mee, typte voor hem zijn correspondentie, verkende voor hem de plaats van vergadering, kortom, ze werd voor haar organisatie bijna onmisbaar.

Ze vergezelde de kostbare bonkaartentransporten, soms werden er vijf en twintigduizend tegelijk vervoerd. Als ze verstopt waren onder het generatorhout van de vrachtauto, dan ging zij door voor het liefje van de smoezelige chauffeur. Als ze vervoerd werden per auto van het Rode Kruis, dan was ze de liefvallige verpleegster in een smetteloos uniform. Soms reisde ze met valse papieren van de Sicherheitsdienst in een Wehrmachtscoupé of met een vervalst spoorwegabonnement tweede klasse als inspectrice van de Centrale keukens. Ook wel bestuurde ze de zeilboot, waarin de leiders der organisatie hun besprekingen hielden, midden op het blauw van een zonnige plas.

Eens was zij op een station, waar ze een invalidewagentje voortduwde en met behulp van gediensstige Duitsers een meelijwekkende verlamde in de trein hielp. Een andere gediensstige gaf de koffer aan. Ze keek heel ernstig, maar er dansten spotlichtjes in haar ogen, want invalide was hij niet en in de koffer lagen stapels bandenbonnen en schoenenbonnen en vooral de zo onontbeerlijke benzinebonnen.

Ze reisde met de luxe-wagen van een KP-leider over de groenomzoomde wegen van Gelderland of werd door een genoeglijke Brabantse boer per hondekar naar de tram gebracht, ergens ver achter Den Bosch, over een kronkelend heidepad.

Dikwijls was er de angst, de nijpende angst, over een strenge treincontrôle, het grote verdriet over het sneuvelen van een trouwe vriend, de weemoed over de arrestatie van een goede vriendin, maar altijd won de plicht . . .

Helaas, wij moeten dat hier vermelden, ook bij de koeriersters is er kaf onder het koren geweest. De namen Edith, Ruth en Rennie zullen nog na lange jaren bij velen, die met haar te doen hebben gehad, een rilling van afschuw teweeg brengen. Want velen hebben aan deze vrouwen de dood van hun man en vader te wijten. Voor deze vrouwen heeft het illegale werk geen inhoud op zichzelf gehad, geen vaststaand doel, zij zochten slechts het avontuur. Zij wilden voor het verzet wel werken, zij konden er niet voor lijden. Daardoor bleken zij te zwak voor de beproeving van gevangenschap en verhoor. In een groot deel van de gevallen van verraad bij deze koeriersters is het de man in de Duitser gelukt om het hart van de vrouw voor zich te winnen en haar zo geheel in zijn macht te krijgen. Zo verging het ook Edith in haar gevangenschap.

Een tragisch geval is dat van Esmé, de koerierster van de Friese KP-leider Krijn (Krijn v. d. Helm †). Dit meisje uit gegoede kringen, zeer ontwikkeld en begaafd, verrichtte uitstekend verzetswerk. Toen zij voor spionnagedoeleinden contact zocht met de Duitsers, kwam zij in aanraking met de Oberleutnant Schmälzlein, op wie zij op den duur verliefd werd. De KP'ers kwamen daarvan op de hoogte en wilden haar zelfs liquideren om dit gevaar, hoewel zij geen verraad pleegde. Krijn voorkwam dit en zij werd uit Friesland verbannen door de KP. De SD vervolgde haar echter en wist haar tenslotte in Augustus '44 te arresteren. Thans werd de vrees bewaarheid. Esmé vertelde alles wat zij van het verzet in Friesland wist, zodat velen gearresteerd werden. In Sept. '44 werd Esmé door een SD'er vermoord. Wij durven in haar geval niet van verraad te spreken.

Wel een voorbeeld van verraad is blonde Annie, die zelf verklaart: „Toen ik voor de SD'er Frank begon te werken, had ik niet meer het gevoel, dat ik gemeen werk verrichtte. Integendeel, ik zag alles door zijn ogen. Mijn hele denken en voelen was voor hem . . .”

Wij keren ons voorlopig van deze monsterachtige verraadgevallen af, tot wij verder in dit hoofdstuk het verraad onder de illegale werkers breedvoeriger zullen behandelen. Het zijn gelukkig heel zeldzame uitzonderingsgevallen gebleven in de lange rij der vrouwen, die in de verzetsstrijd een rol hebben gespeeld en wier moed en volharding, wier doorzettingsvermogen en bovenal wier trouw hierdoor te schoner blinken.

6. KARAKTERVORMING IN HET ILLEGALE WERK EN PSYCHOLOGIE

In de bezettingsjaren is het karakter van personen zowel als van groepen der bevolking op verrassende en dikwijls ontstellende wijze bloot komen te liggen.

Tevoren verliep het leven kalm en rustig, beschermd door de wetten en verordeningen van een ontwikkelde rechtsstaat. De van aanleg angstigen vielen niet op, want er was niets om angstig voor te zijn. De moedigen openbaarden zich niet als zodanig, want er was weinig moed nodig voor het leven. Niet iemands karakter maakte hem tot een persoon van gewicht, maar zijn geleerdheid, verstand, inzicht, positie, geld of titel en een zekere flair om zich te presenteren. Wij waren daar zo aan gewoon geraakt, dat wij aan de persoon achter het ambt, achter zijn positie, dikwijls geen of weinig aandacht meer schonken. Wij eerden maar al te vaak het ambt, de positie, de titel zelf. De moedige en de laffe, de betrouwbare en de in wezen onbetrouwbare, de menslievende en de egoïst, de man van karakter en de karakterzwakke, ze werkten naast elkaar op één fabriek, stonden beiden op de kansel, waren beiden bij de politie, zaten samen op het kussen in een of ander regeringsambt, en in hun werk was misschien niet zo heel veel verschil.

Toen kwam de oorlog. De dijken, die persoonlijke vrijheid en veiligheid hadden beschermd, werden door de bezetter eerst langzaam ondermijnd, vervolgens, nu hier, dan daar, plotseling geheel vernietigd. Een vloed van onzekerheid, onrecht en barbaars geweld sijpelde eerst langzaam door, stortte zich dan met verbijsterende snelheid op het volk, dat zo lang in vrede en rust had gewoond. En bijna alles, wat iemand tot nu toe aanzien had gegeven, viel daarmee weg. Geen geld, naam, positie, zelfs geen geleerdheid of kennis, konden iemand nog redden van het doen van een persoonlijke keuze. Wie hij ook was, ieder was gedwongen om tegenover de veranderde toestand zijn houding te bepalen. Tot nu toe waren het woorden en nog eens woorden geweest, die iemand tot een persoon van invloed hadden gemaakt, nu gold het, die woorden in daden om te zetten. Tot nu toe had men dikwijls slechts over principes gesproken, nu gold het, ze te beleven. Nu bleek het of die woorden en die principes phrase waren geweest, of overtuiging, leuze of belijdenis.

En toen zag men het gebeuren, dat meerdere mensen, die voorop hadden gestaan in de tijd, toen er nog geen gevaren dreigden, zich terugtrokken en als gaarne vergeten burgers zich nestelden in de „schuilkelder”. Dat anderen, die zich om den brode niet terug konden trekken, bv. ambtenaren, tot een compromis en tot een telkens vernederender compromis bereid waren. En bij een groeiend verzet waren het dezulken, die de noodzaak daarvan niet wilden inzien, omdat dat verzet hun houding streng veroordeelde. Hun plaatsen als leidende figuren in hun omgeving of in het land werden langzamerhand ingenomen door anderen en het is opvallend, dat onder de laatste zoveel kleine, bescheidene, onopvallende mensen waren, mannen die tot nu toe in de achterste gelederen hadden gestaan en die nu een moed en een onverzettelikheden aan de dag legden, waarvan zij zich zelf nimmer bewust waren geweest. Is het niet typerend, dat de landelijke leiding van de KP in haar eerste samenstelling gevormd werd door een banketbakker, een klerk en een tuinder?

En zo kon het ook gebeuren, dat een eenvoudige timmerman, met niet veel meer dan lagere-school-ontwikkeling, die vroeger eerbiedig aan zijn petje tikte, als de burgemeester voorbijkwam, nu vrijmoedig bij hem binnenstapte om hem de les te lezen over zijn slappe